

به نام خدا

یتیم نوازی در اسلام

مؤلف :

مهروی ایرانمنش زرنندی

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۴)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

chaponashr.ir

سرشناسه: ایرانمنش زرنندی، مهری، ۱۳۶۶
عنوان و نام پدیدآور: یتیم نوازی در اسلام / مولف مهری ایرانمنش زرنندی.
مشخصات نشر: انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری: ۷۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۴۵۵-۰۴۰-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: یتیم نوازی در اسلام
رده بندی کنگره: Q۳۵۹
رده بندی دیویی: ۰۰۸/۰
شماره کتابشناسی ملی: ۹۷۲۷۷۸۰
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

نام کتاب: یتیم نوازی در اسلام
مولف: مهری ایرانمنش زرنندی
ناشر: انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۴
چاپ: زیر جلد
قیمت: ۷۲۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان:
<https://chaponashr.ir/ketabresan>
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۴۵۵-۰۴۰-۸
تلفن مرکز بخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵
www.chaponashr.ir

فهرست

۷ مقدمه
۹ فصل اول: کلیات و مفاهیم
۹ کلیات
۹ تعریف و تبیین موضوع
۱۰ ضرورت و اهمیت موضوع
۱۱ مفاهیم
۱۱ یتیم
۱۲ اکرام
۱۲ انفاق
۱۲ احسان
۱۳ دارالایتام
۱۳ تفاوت یتیمی در حقوق و روایات
۱۷ فصل دوم حقوق اخلاقی و مالی یتیم:
۱۷ حقوق اخلاقی یتیم
۱۷ اکرام و احسان به یتیم
۱۹ دست کشیدن بر سر یتیم
۲۰ سرپرستی یتیم
۲۳ حکم فرزندخواندگی

۲۳ شاد کردن یتیم
۲۵ نوازش یتیم
۲۶ مدارا با یتیم
۲۹ توجه به آموزش یتیم
۳۰ حقوق مالی یتیم
۳۰ اطعام ایتام
۳۲ حکم خوردن مال یتیم
۳۴ علت تحریم خوردن مال یتیم
۳۶ حفظ مال یتیم

فصل سوم: آداب حمایت از ایتام و سیره ی معصومین (علیهم السلام) در

۴۱ برخورد با یتیم
۴۱ آداب حمایت از ایتام
۴۲ نیت خالص
۴۳ پرداخت مال حلال
۴۴ پرهیز از منت
۴۵ حفظ کرامت خانواده ها
۴۶ توجه به حدّ و مرزها
۴۷ رازداری
۴۷ رفتار معصومان (علیهم السلام) در برخورد با یتیمان

۴۷.....یتیم نوازی حضرت رسول(صلی الله علیه و آله).

۴۹.....یتیم نوازی حضرت علی(علیه السلام).

۴۹.....یتیم نوازی امام حسین(علیه السلام).

۵۰.....یتیم نوازی امام سجاد(علیه السلام).

۵۱.....یتیم نوازی امام باقر(علیه السلام).

۵۳.....فصل چهارم: آثار یتیم نوازی و کیفر یتیم آزاری

۵۳.....پاداش یتیم نوازی

۵۳.....آثار مادی

۵۳.....رشد اخلاقی

۵۵.....خدمت به جامعه

۵۵.....نرم شدن قلب و برآورده شدن حاجت

۵۶.....اطمینان از آینده

۵۷.....قرار گرفتن در زمره ی بهترین ها

۵۸.....افزایش برکت

۵۸.....آثار معنوی

۵۹.....کسب درجات معنوی و محو گناهان

۵۹.....برطرف شدن عذاب قبر

۶۰.....داخل شدن در بهشت

۶۲.....همسایگی پیامبر در بهشت

- کیفر یتیم آزاری ۶۲
- نافرمانی اولاد ۶۲
- جهنم ۶۳
- نزول عذاب و سلب نعمت ۶۳
- تنگدستی و فقر ۶۴
- گرفتاری نسل ها ۶۴
- تلافی به مثل ۶۵
- فهرست منابع و مآخذ ۶۹

مقدمه

یکی از موضوعات مهمی که نه تنها اسلام، بلکه تمام ملل جهان با آن روبرو هستند، افراد بی سرپرست و یتیم است.

وجود کودکان یتیم که پدر یا والدین خود را در طفولیت از دست داده اند، در هر جامعه ای اجتناب ناپذیر است. این کودکان در همه ادیان الهی مورد توجه بوده و بر ضرورت تعهد نسبت به آنان و امنیت از تجاوز به حقوقشان و ترغیب در جلب دوستی و اظهار لطف به او تأکید بسیار شده؛ تا آنجا که رعایت حال آنان از جمله بندهای عهدنامه ای است که خداوند از بنی اسرائیل گرفته است :

«وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ» ؛ «و به یاد آورید زمانی را که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم
که جز خداوند یگانه را پرستش نکنید و به پدر و مادر و یتیمان و بینوایان نیکی
کنید.»^۱

بندهای این میثاق عام بوده و اختصاص به بنی اسرائیل ندارد، بلکه از اصول حقیقی دین الهی است که در همه شرایع مقدسه بوده و ثابت و غیرقابل تغییر است.

قرآن مجید در آیات مختلف نیکی و رسیدگی به امور مادی و معنوی ایتام را به دنبال احسان به والدین و نزدیکان قرار داده است و این احسان و نیکی را به عنوان یکی از زمینه های سازندگی اخلاق و مبارزه با بخل و غرور و مفسد اخلاقی معرفی می کند. پذیرایی از آنان را یک ارزش و معیار برای انسان تکامل یافته و نیکو کار معرفی نموده و ضمن تأکید بر عدم نزدیک شدن به مال یتیم، چگونگی تصرف و مصرف کردن اموال یتیمان را با رعایت قسط و عدل متذکر شده است. این کتاب الهی جفا در حق یتیم را از

^۱ - سوره بقره (۲)، آیه ۸۳

نشانه های تکذیب دین و قیامت اعلام کرده و از راندن و بدرفتاری با یتیمان شدیداً نهی فرموده و غیر از آنکه دقت در حفظ و نگهداری دارایی آنان را مورد سفارش قرار داده، از تبدیل کردن و مخلوط نمودن اموالشان نهی فرموده و حتی زمان پایان یتیمی و فرارسیدن رشد و وقت سپردن اموالشان را به آنان مشخص کرده؛ در بیت المال و اموال مردم نیز حق و سهمیه ای را برای ایتم نیازمند مقرر کرده و دولت اسلامی را موظف نموده تا نیازهای آنان را تأمین کند. تحقیق حاضر با تبیین نیازهای ایتم و مسائل و مشکلات آنها، سعی کرده که همگان را به امر مهم مجذوب کند تا یتیم را مورد ملاحظت قرار دهند. با امید به اینکه با یاری خداوند بتوانید یتیم را دستگیری کرده و بر آثار سوء یتیمی غالب آیید.

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

کلیات

تعریف و تبیین موضوع

یتیم، به کودکی گفته می شود که پدر خود را از دست داده باشد و پس از بلوغ، این اسم از او برداشته می شود. از دیدگاه شرع مقدس اسلام نیز، یتیم به اطفال نابالغی گفته می شود که پدر خویش را از دست داده باشند. چنین کودکانی با از دست دادن سایه ی پرمهر پدر، احساس خلأ و کمبود فراوان می کنند.

لازمه ی تربیت انسان، شناخت وی و نیازهایش می باشد. ایتم در کنار نیازهای زیستی (جسمی و فیزیکی) نیازهای عاطفی و روحی دارند که همچون نیازهای بدنی برای حیات آنها ضروری است و یکی از محورهای مهم تربیت آنها، شناخت نیازهای عاطفی و روانی آنها است و چنانچه این نیازها تأمین شود، زمینه ی مناسبی برای سلامت روانی شان فراهم می گردد و در برابر تهدیدهای مختلف نیز محافظت می شوند. یتیم نوازی به معنای ابراز محبت و همدردی، محبت لمسی، دوست داشتن توأم با بیان است. و این امر تنها به ابراز محبت رفتاری محدود نمی شود، بلکه آدمی با اعمال خود در قبال کودک یتیم از جمله اکرام، احسان، انفاق و رسیدگی به امور آنها و توجه به رشد و پرورش آنها می تواند معنای حقیقی نوازش و یتیم نوازی را بدست آورد و این تحقیق در صدد است با بیان تشویق و توجه کردن به ایتم، تبیین کند وجود کودکان یتیم در هر جامعه ای اجتناب

ناپذیر و رسیدگی به امور آنان مسئولیتی است که بر عهده ی تک تک افراد جامعه است تا هم جامعه ای سالم و هم نیروی انسانی مفید و کارآمد داشته باشند.

ضرورت و اهمیت موضوع

جامعه ای که دارای ناهمواری های بسیار در ابعاد تربیتی-جسمی و جنسی و اخلاقی است، کودکی که سایه ی مهر پدری یا مادری را از دست داده و او که حامی بزرگ ندارد و مانند یک نهال کوچکی که در برابر طوفان های شکننده ی روزگار طاقت از کف می دهد و رو به خمیدگی و گاهی خشکی و نیستی می رود، چگونه می تواند مراحل رشد و کمال و پله های ترقی زندگی خود را یکی پس از دیگری طی کند، بی آنکه ناخوشایندی به او برسد و او را در این مسیر پرتلاطم استوار نگه دارد.

درست است که امروز دارالایتام هایی احداث شده و کودکان یتیم را در خود جای داده است و به مسئله ی مسکن و خوراک و پوشاک آنها رسیدگی شده، ولی نظر اسلام این است که در محیط گرم خانواده ها پرورش یابند؛ چرا که نام و محیط دارالایتام، عواطف آنها را جریحه دار و آنها را دچار یأس و ناامیدی می کند. اسلام علاقه دارد تا مردان و زنان به جای پدر و مادر از یتیمان نگه داری کنند تا کودکان یتیم در وجود خود احساس تفاوتی و همچنین هیچ نوع خلأ عاطفی نکنند و خود را نیز مانند کودکان دیگر بپندارند و از آنجا که افراد آدمی متفاوتند، تربیت دسته جمعی آنان به خوبی ممکن نیست و دارالایتام نمی تواند جای تربیت فردی پدر و مادر را بگیرد. بنابراین ضرورت دارد یتیم‌نوازی و توجه به کودک مورد بررسی قرار بگیرد.

مفاهیم

یتیم

از ریشه ی یتیم است، به معنای فقدان پدر می باشد^۱ و مصادیق یتیم شامل یتیم مصطلح که این معنای متفاوتی دارد؛ در عرف، طفل صغیری که یکی از والدین خود را از دست داده باشد؛ از نظر شرع، کودکی که پدرش را از دست داده باشد؛ از اصطلاح حقوقی و قانونی، فردی که فاقد ولی، قیم و سرپرست است. نقطه ی مشترک این تعاریف، آن است که یتیم کسی است که در اثر نبود پدر به عنوان چتر حمایتی و اقتصادی یا نبود مادر به عنوان پشتوانه ی محبتی، فاقد حامی و پشتیبان است. آحدّ و مرز یتیم تا زمانی است که انسان بالغ گردد و چون نشانه های بلوغ آشکار گردید، دیگر یتیمی ای وجود ندارد و یکی از پدیده های طبیعی و اجتماعی که بشر در طول تاریخ با آن روبرو بوده است، پدیده ی یتیمی و کودکان بی سرپرست می باشد. پدیده ای که همیشه و در هر حال، عواطف و احساسات بشردوستانه را برانگیخته و عشق و ایثار را به دنبال داشته است.^۲

^۱ - احمدبن فارس، ابن فارس، معجم مقاییس اللغه، محقق: عبدالسلام محمد هارون، ج ۶، بی جا، قم، نشر مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ هـ.ق، ص ۲۷۱

^۲ - حسین بن محمد، راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، چاپ اول، دمشق، ۱۴۱۲ هـ.ق، ص ۳۲۸

^۳ - غلامرضا، حجتی اشرفی، مجموعه ی کامل قوانین و مقررات، چاپ دهم، تهران، نشر کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۸، ص ۴۲

اکرام

از ریشه ی کرم بوده و به معنای شرف و عزت است.^۱ اکرم اگر وصف خدا باشد، مراد از آن احسان و نعمت آشکار خداست و اگر وصف انسان باشد، مراد اخلاق و افعال پسندیده ی اوست که از وی ظاهر می شود.^۲

انفاق

نفق در لغت به معنای گذشتن از هر چیزی و از بین رفتن آن با تمام شدن آن چیز است و در اصطلاح، انفاق یعنی بیرون کردن مال از ملکیت خود و قرارداد آن در تملک دیگری که یا از طریق صدقه و یا از بخشش کردن مالهای خویش در راه جهاد و دین و هر آنچه خدا به آن فرمان داده است، می باشد.^۳

احسان

مصدر باب افعال از ریشه ی «ح س ن» است. واژه ی حسن (مصدر و اسم مصدر) در مقابل سوء (بد و بدشدن) و نیز قبیح (زشت و زشت شدن) به کار رفته و در تناسب معنای اسم مصدر آن مفهوم زیبایی، خوبی، نیکی و شایستگی و غیره را می رساند. مفسران کوشیده اند معنای واحدی از احسان ارائه کنند، اما بیشتر تعاریف به سبب گستردگی مصادیق و عناصر دخیل در مفهوم احسان و نیز عدم تفکیک کامل بین کاربردهای سه گانه ی آن

۱ - حسین بن محمد، راغب اصفهانی، همان کتاب، ص ۵۰۲

۲ - محمد بن علی، ابن بابویه قمی، خصال شیخ صدوق، ترجمه محمدباقر کمره ای، ج ۱، چاپ هشتم، تهران، نشر کتابچی، ۱۳۷۷، ص ۷۸

۳ - حسین بن محمد، راغب اصفهانی، همان کتاب، ص ۵۰۲

تعاریفی چون رساندن نفع نیکو و شایسته ی ستایش به دیگری، کاری که از سر آگاهی و به شکل شایسته انجام بگیرد و نیز کاری که به شکل نیکو و با انگیزه ی خدایی در رساندن خیر یا سودی به دیگری بدون چشمداشت هر گونه پاداش و جبران کردنی.^۱

دارالایتام

دارالایتام در لغت به معنی پرورشگاه یتیمان^۲ آجایی که یتیمان را نگهداری و پرستاری می کنند؛ یتیم خانه؛ پرورشگاه یتیمان است^۳ و در اصطلاح به مؤسسات خیریه ای که در کشورها با برنامه های متعدد و متنوع، توانسته اند نیازها و حتی وسائل تفریح و تحصیل به موقع ایتام را فراهم کنند و از نظر ظاهری (لباس، غذا و مسکن) نیز آنان را در شرایط خوبی رشد دهند، دارالایتام می گویند.^۴

تفاوت یتیمی در حقوق و روایات

در حقیقت دامنه ی حقوقی یتیم فراتر از اصطلاح قرآنی و فقهی آن است. از این رو، فاقد ولی و قیم و سرپرست را یتیم دانسته اند؛ حال این فقدان می تواند به سبب مرگ یا جدایی کودک از آنان اتفاق بیفتد. پس اگر کودک، پدرش را از دست داده اما ولی داشته باشد، از نظر حقوقی یتیم نیست؛ در حالی که از نظر اسلام، یتیم است. هرچند که دارای

^۱ - احمدبن فارس، همان کتاب، ص ۶۸

^۲ - علی اکبر، دهخدا، ج ۱۰، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۲ ش، ص ۱۴۵

^۳ - حسن، عمید، فرهنگ لغت عمید، ویرایش فرهاد قربان زاده، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۱۵۶

^۴ - الکسیس کارل، انسان موجود ناشناخته، مترجم: پرویز دبیریان، چاپ یازدهم، تهران، نشر، ص ۳۰۴-۲۰۶

ولی است. اصطلاح و عنوان یتیمی تا زمانی که کودک اطلاق می شود، که به بلوغ نرسیده باشد، اما پس از بلوغ، این عنوان بر او اطلاق نمی شود و احکام یتیم بر او بار نمی گردد.

روایات ذیل پیرامون زمان اتمام یتیمی هستند که به آنها اشاره می کنیم:

قال الإمام الصادق(عليه السلام): «يَتِمُّ الْيَتِيمُ الْحَتْلَامُ وَ هُوَ أَشَدُّهُ» ؛ امام صادق(عليه السلام) فرمودند: «یتیمی یتیم با احتلام آن پایان می پذیرد و آن، قوی شدن یتیم است.»^۱

علی عن اخيه(عليه السلام) قال: «سألته عن اليتيم متى ينقطع یتمه؟ إذا احتلم و عرف الأخذ و الأعتاء»؛ علی بن جعفر(عليه السلام) گفت از حضرت امام کاظم(عليه السلام) پرسیدم: «در چه وقت یتمی طفل یتیم منقطع می شود؟ فرمود: وقتی که احتلام ببیند و گرفتن و دادن را بداند.»^۲

از احادیث این معنا به وجود می آید که شرط بلوغ جنسی تنها کفایت نمی کند، بلکه بلوغ اقتصادی نیز می باید اثبات شود. از این رو، در آیات قرآنی تا زمانی کودک به بلوغ اقتصادی نرسیده، نمی تواند اموال خود را در اختیار بگیرد، هر چند به بلوغ جنسی رسیده باشد. بر همین اساس، کودک باید برای این مسئولیت ها آموزش دیده و پرورش یابد و با آزمون و ابتلائات آمادگی کسب مسئولیت را بدست آورد و پس از احراز توانایی اخذ و عطا یعنی بلوغ اقتصادی مسئولیت اقتصادی را به عهده بگیرد.

^۱ - ملامحسن، فیض کاشانی، تفسیر صافی، مقدمه و تصحیح: حسین اعلمی، تهران، نشر مکتب الصور، ۱۳۷۳، ص

^۲ - شیخ محمدباقر، مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۰، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۴، ق، ص ۱۶۱

خداوند در قرآن می فرماید:

«وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ وَ لَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَ بِدَارًا أَنْ يَكْبُرُوا وَ مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا»؛
 «و یتیمان را بیازمائید تا وقتی به سن ازدواج برسند. پس اگر در ایشان رشد فکری یافتید، اموالشان را به آنان رد کنید و آن را از بیم آنکه مبادا بزرگ شوند، به اسراف و شتاب مخورید و آن کس که توانگر است باید از گرفتن اجرت سرپرستی خودداری ورزد و هر کس که تهیدست است، باید مطابق عرف از آن بخورد. پس هر گاه اموالشان را به آنان رد کردید، بر ایشان گواه بگیرید. خداوند برای حسابرسی کافی است.»^۱

در این آیه هم دو شرط بلوغ جنسی یا همان بلوغ رشدی یا نکاح مطرح شده است. پس اگر بلوغ جنسی به طور طبیعی تحقق نمی یابد، بلوغ فکری و رشدی با تعلیم و آموزش و پرورش در کودک ایجاد می شود و پس از آنکه بلوغ رشدی در فکر و عمل اقتصادی به تعبیر امام(علیه السلام) اخذ و عطا فراهم آمد، دیگر یتیم نیست و باید مسئولیت های خودش را به عهده بگیرد. تأکید قرآن بر (فان آنستم) که از انسان به معنی (مردمک چشم) گرفته شده به معنای مشاهده ای است که با تکرار، به یک امر عادی تبدیل می شود و انسان را از وحشت و نفوذ دور می کند. همان طوری که حضرت موسی(علیه السلام) در

^۱ - سوره نساء(۴)، آیه ۴